

SLOVENSKA POLITOLOGIJA V SPREMENJENIH DOMAČIH IN SVETOVNIH OKOLIŠČINAH: PRILOŽNOSTI IN NEVARNOSTI¹

Povzetek. *Prispevek (med drugim zasnovan tudi na prej opravljenih pregledih razvoja raziskovalne, izobraževalne in strokovne dejavnosti v Sloveniji ter na rezultatih anket med študenti in diplomanti politologije na Fakulteti za družbene vede) se osredotoča na razvojna vprašanja politologije na Slovenskem v okoliščinah, ko je politologija kot znanost v mednarodnem merilu sicer dosegla stopnjo zrelosti, vendar je v svetovnem merilu regionalizirana in razvojno tesno povezana predvsem z rastočimi potrebami političnih elit po politološkem znanju. Demokratizacija, osamosvojitve Slovenije, pospeševanje odpiranja v mednarodni prostor in tehnološki razvoj so vendarle ponudili nove priložnosti razvoja politologije na Slovenskem. Predvsem mednarodno raziskovalno povezovanje slovenskih politologov krepi vsaj nekatere pozitivne dejavnike njene profesionalizacije in standardizacije, prinaša pa tudi nevarnosti - prevzemanje zgolj drugorazrednih vlog raziskovalcev v mednarodnih projektih, vse večje sprejemanje raziskovalnega dnevnega reda, opredeljenega "od zunaj" in pritiskov k čimvečji uporabi naravnosti ter ohranjanje obrobne položaja znotraj evropske politološke skupnosti. Na področju izobraževanja se po tranzicijski reformi vendarle še vedno ohranja zavetrna domačijskost in monopol vodilne visokošolske in raziskovalne ustanove. Kritična samorefleksija in mednarodna primerjava sta predpogoja za razvojno naravnost, praktični premiki pa terjajo tako primerne domače javne politike kot tudi mednarodno odprtost in razvito profesionalno kulturo.*

Ključni pojmi: *politologija, politika, izobraževanje, raziskovanje, profesionalizacija, nove tehnologije, globalizacija, regionalizacija, Slovenija*

* Dr. Danica Fink Hafner, redna profesorica na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Zahvaljujem se dr. Vlasti Jalušič, dr. Stanetu Kranjcu, dr. Dragu Zajcu in anonimnemu recenzentu za pripombe na zgodnjo različico besedila.

Danes vodilni politologi ugotavljajo, da se je politologija v svetovnem merilu razvila do stopnje zrelosti. Vse bolj raste konsenz o tem, kaj sodi v njeno "skupno jedro", kaj so minimalne profesionalne kompetence in kaj lahko označimo kot odličnost v politologiji. Hkrati rastejo notranja diferenciacija in specializacija pa tudi povezovanje in profesionalizacija (Goodin in Klingemann, 2000). Dosedanji razvoj politologije je bil tesno povezan z rastočo potrebo političnih elit po politološkem znanju. V 20. stoletju lahko govorimo o treh razvojnih ciklihi (Almond, 2000: 50-78): a) razvoju empiričnih raziskovalnih programov v obdobju med dvema vojnama (1920-1940), b) razcvetu behavioralne znanosti desetletja takoj po 2. svetovni vojni in razvoju t.i. empirične politične teorije in c) prodoru deduktivnih in matematičnih metod ter ekonomskih modelov z metodologijo racionalne izbire v zadnji četrtini 20. stoletja. Politologijo v svetovnem merilu lahko na prehodu iz 20. v 21. stoletje označimo kot postbehavioristično, postpozitivistično, hkrati pa tudi eklektično, sinergično in interaktivno, zasnovano na brezkompromisni zavezanosti pravilom preverjanja, dokazovanja in sklepanja (Almond, 2000: 89).

Kakšno mesto in vlogo ima slovenska politologija v opisanih okoliščinah? Od kod prihaja in kam gre? Premislek o tem ne bi smel biti zgolj slikanje "sivine na sivino", temveč razmislek o tem, kako nas določa preteklost, kaj nam ponuja sedanjost in prihodnost in seveda tudi o zavestnem izbiranju med možnimi razvojnimi alternativami. V začetke razvoja te znanosti na Slovenskem vrojene dileme o razmerju med politiko in politologijo danes vsebujejo mnogotere stare in tudi nove razsežnosti (dileme izobraževanja politologov, vloge in zvrsti raziskovanja...). Globoke družbene spremembe v domačem in svetovnem okolju ter izzivi tekmovalnosti znotraj politološke znanstvene skupnosti ponujajo *možnosti za prehod iz družbene in politološke obrobne regije v drugo svetovno najuplívnejšo regijo, hkrati pa tudi nevarnosti nove "getoizacije" in obrobnosti*. Nove tehnologije lahko ali podprejo nadaljnjo profesionalizacijo in mednarodno uveljavitev ali pa prispevajo k stagnaciji ali celo degradaciji profesionalne kulture in znanstvene ustvarjalnosti politologije na Slovenskem. Tem temam razvoja *ožjega področja politologije*² na Slovenskem namenimo nekaj misli v nadaljevanju.

Politologija in družba

Izvirni greh in aktualnost dilem o razmerju med politologijo in politiko

Politologija je na Slovenskem, podobno kot v drugih delih sveta, dobila začetni razvojni zagon zaradi potreb političnih elit. Začetni socialistični kontekst jo je opredeljeval na poseben način - kakor tudi procesi in okoliščine prehoda v demokracijo

² V prispevku ne obravnavamo razvoja mednarodnih odnosov in obramboslovja na Slovenskem, saj sta se ti področji razvili v povsem avtonomni akademski disciplini v izobraževalnem pogledu (posebna študijska programa oziroma katedri v okviru Fakultete za družbene vede) kot tudi na raziskovalnem področju (avtonomna predmeta preučevanja, institucionalizirano raziskovanje znotraj posebnih raziskovalnih centrov na Fakulteti za družbene vede - Inštitutu za družbene vede) ter tvorita posebni profesionalni skupnosti (strokovna združenja). Obe disciplini sta priznani tudi v sodobnih mednarodnih (pod)klasifikacijah znanstvenih področij.

in utrjevanje demokracije. Razmerja med politiko in politologijo na Slovenskem v dosednji zgodovini razvoja te znanosti lahko opišemo nekoliko različno po treh zgodovinskih obdobjih:³ a) *začetno politično odvisnost politologije*, b) *osamoosvajanje otroka "socialističnega" liberalizma* in c) *pluralno odzivanje politologije na izize demokratiziranega in mednarodno povezujočega se družbenega okolja*.

Začetki razvoja politologije na Slovenskem segajo v zelo posebno obdobje socializma. Po eni strani je bila politologija otrok družbenih in ekonomskih sprememb, procesa deetatizacije in uvajanja samoupravljanja v Jugoslaviji po sporu z Inforbirojem (ustanovitev "centralne beograjske šole za politične vede"),⁴ po drugi strani pa tudi slovenskega "liberalizma" šestdesetih let (ustanovitev Visoke šole za politične vede v Ljubljani).⁵ Očetje politologije na Slovenskem so pri analizi začetnih obdobj razvoja politologije vselej poudarjali, da je iniciativa za njen razvoj sicer prišla "od zgoraj", da pa si je v procesu razvoja vendarle izbojevala prostore avtonomije. Bibič (1996: 426) opozarja, da sta bili Poljska in Jugoslavija (v njenem okviru tudi Slovenija)⁶ edini socialistični državi, kjer je bila politična znanost uradno priznana in institucionalizirana.⁷ Mednarodno primerjalne analize (Klingemann, Kulesza in Legutke, uredniki, 2002; Kaase in Sparschuh, Wenninger, uredniki, 2002) potrjujejo oceno, da se je politologija v teh deželah le težko avtonomno razvijala, ker je politična elita ali poskušala zatreti njen razvoj, ker je izzivala njeno oblast, ali pa jo je tlačila v kalupe "znanstvenega socializma" in "diamata". Slovenska politologija je bila vpeta v jugoslovansko okolje.⁸ Po ocenah, zasnovanih na mednarodnoprimerjalnih analizah (npr. Klingemann, Kulesza in Legutke, uredniki, 2002 in Kaase, Sparschuh in Wenninger, uredniki, 2002), je imela v primerjavi z drugimi socialističnimi državami relativno boljše možnosti za razvoj (preglednica 1), čeprav ne tudi za ustrezno celostno avtonomijo.

³ Navajamo preliminarno periodizacijo razvoja politologije na Slovenskem. Podrobnejšo analizo razvoja politologije na Slovenskem je potrebno še opraviti.

⁴ Sprva so tudi slovenski "kadri" hodili študirat v Beograd, vendar je bila beograjska šola po mnenju mnogih slovenskih politikov usmerjena "preveč jugoslovansko" in "preveč unitaristično".

⁵ V začetnem obdobju je bilo kadrovanje za Visoko šolo za politične vede predvsem pod vplivom partijske ortodoksne struje, kasneje pa je postalo liberalnejše.

⁶ Institucionalizacija politične znanosti ni potekala popolnoma istočasno po vsej Jugoslaviji, temveč se je v Beogradu začela leta 1960, v Ljubljani in Sarajevu leta 1961, v Zagrebu pa leta 1962 (Bibič, 1996: 426).

⁷ Leta 1961 ustanovljena Visoka šola za politične vede se je leta 1969 preoblikovala v Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, po uveljavitvi še novih študijskih smeri se je leta 1991 preimenovala v Fakulteto za družbene vede.

⁸ Doslej še ni bila opravljena sistematična analiza vzajemnih političnih in akademskih vplivov razvoja politologije po posameznih republikah in na zvezni ravni politološkega delovanja v okviru nekdanje Jugoslavije. Ta zorni kot je še posebej pomemben in zanimiv v okoliščinah ponovnega vzpostavljanja politološkega sodelovanja na območju nekdanje Jugoslavije in oblikovanja strategij mednarodnega strokovnega in znanstvenega sodelovanja v 21. stoletju.

Preglednica 1: Tip režima in razvoj politične znanosti kot discipline

	zaprt socialistični sistem znotraj Sovjetske zveze	zaprt sistem izven Sovjetske zveze	zmeren socialistični sistem	odprt socialistični sistem
ni možnosti za politično znanost	Litva Latvija Estonija	Češkoslovaška Romunija Bolgarija		
malo možnosti za politično znanost			Madžarska Poljska	
dobre možnosti za politično znanost				Slovenija

Vir: Klingemann (v Klingemann, Kulesza in Legutke, uredniki, 2002: 19)

Spor s Stalinom in poskus oblikovanja alternativnega socialističnega sistema (sistema socialističnega samoupravljanja) sta v petdesetih letih prispevala k oblikovanju začetkov politične znanosti, ki naj bi bila drugačna, "bolj avtonomna" kot politične znanosti v drugih socialističnih državah. Politična znanost v Jugoslaviji naj bi se od teh razločevala po ločevanju "od ideoloških in dogmatičnih okvirov tradicionalnega korpusa, znanega pod imenom 'marksizem-leninizem' ali 'znanstvena teorija komunizma' (Djordjević, 1979: 10). Z internacionalizacijo svoje delovanja je prispevala tudi k izjemnemu zanimanju za jugoslovansko samoupravljanje v razvitem svetu, čeprav ideološko obremenjena z zaprtostjo v marksistično teorijo in osredotočanjem predvsem na raziskovanje socialističnega političnega sistema - federalizma, komunalnega, delegatskega in skupščinskega sistema, političnih organizacij, deloma pa tudi javnega mnenja. Ob samozavestnem poudarjanju sposobnosti za znanstveno mednarodnoprimerjalno raziskovanje domačega političnega sistema se je oglašala tudi samokritična zavest⁹ o tem, da tudi domača politologija ni popolnoma osvobodjena od "vzhodnega greha" - apologetstva, servilnosti do obstoječe politike in zamenjevanja teorije s pozitivizmom in pragmatizmom (Djordjević, 1979: 14).

Čeprav se je slovenska politologija rodila z neposredno pomočjo vodstva Zveze komunistov Slovenije (Benko, 1970; Bibič, 1996; Korošec, 1996), je skupaj s sociologijo, komunikologijo, mednarodnimi odnosi in obramboslovjem na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) vendarle postopoma preraščala koncept zaprte, kadrovske šole (Benko 1996: 23, 24). Pri vsem tem ne gre pozabiti dejstva, da je obdobje institucionalizacije politične znanosti obdobje prevlade liberalne politične struje na Slovenskem. Prevlada Kavčičevega vpliva nad Kardeljevim je namreč omogočila oblikovanje institucionalnega okolja za

⁹ "... s takim stanjem nismo mogli biti zadovoljni tudi tisti, ki so od politične znanosti pričakovali, da bo to resnična znanost, ne pa, kot se je dogajalo, parafraza neposrednih političnih interesov in klišejev" (Bibič 1981: 3). O problemih avtonomije politologije v socialističnem obdobju glej tudi Zajc (2003).

poučevanje politologije, politološko raziskovanje, organizirano strokovno delovanje, deloma pa tudi mednarodno sodelovanje in objavlanje. V to obdobje sodi ustanovitev revije *Teorija in praksa* leta 1964, Centra za politološke raziskave leta 1967, Slovenskega politološkega društva leta 1968 in raziskovanja javnega mnenja, pri katerem so v tistem času sodelovali tudi politologi (M. M., 1968; Korošec, 1996).

V spreminjajočem se jugoslovanskem in slovenskem političnem okolju se je politična znanost odzivala različno. Najprej (predvsem v sedemdesetih letih in začetku osemdestih dvajsetega stoletja) predvsem previdno in pragmatično.¹⁰ Stagnacija politologije se je po prvotnem vzgonu posebej očitno izrazila v oporekanju njeni znanstvenosti, upadu števila študentov, osipu pedagogov in raziskovalcev na FSPN. Od prve polovice osemdesetih let naprej se je odpirala za transformacijo. V tem procesu je pomembno vlogo odigralo Slovensko politološko društvo, ki je v začetku osemdesetih let ponovno oživilo strokovno dejavnost. Z rednimi letnimi srečanji na aktualne politološke teme,¹¹ ki so se ohranila vse do danes (nekatera od teh so bila soorganizirana s posameznimi odbori Mednarodnega politološkega združenja - IPSA in s Srednjevropskih politološkim združenjem - CEPISA) in z rednim objavljanim zbornikov prispevkov je društvo spodbujalo raziskovanje in objavlanje prispevkov domačih politologov kot tudi mednarodno politološko sodelovanje.¹²

Osemdeseta leta lahko imenujemo tudi obdobje *sekundarne socializacije* politologije na Slovenskem. Potekala je prek razprav o civilni družbi in političnem pluralizmu ter reforme izobraževalnega programa. Politološke razprave so bile izzvane "od zunaj" s politično filozofskimi prispevki avtorjev, ki so delovali izven institucionalizirane politologije oziroma z javnim nastopanjem avtorjev drugih družboslovnih ved (zlasti sociologije). Prelomna razvojna vprašanja so bila a) prevrednotenje prevladujočega obravnavanja razmerij med civilno družbo in državo (uvejavitev modernega analitičnega razlikovanja) in pojmovanja političnega pluralizma ter b) nove opredelitve položaja in vloge politologije kot raziskovalne, izobraževalne in strokovne dejavnosti v modernizirajoči se slovenski družbi.

¹⁰ V tem obdobju so se razmahnile publikacije o politični misli vodilnih političnih ideologov in politiki samoupravnega sistema, hkrati pa je poenajala tudi politološka strokovna dejavnost.

¹¹ Slovensko politološko društvo je organiziralo konference in objavilo mnogo zbornikov prispevkov s teh konferenc na različne teme, kot npr.: *Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja* (1989); *Volitve 1990 - prispevki za politološko analizo* (1990); *(Kon)federalizem, večinsko odločanje in konsenz* (1990); *Parlamentarizem : dileme in perspektive* (1991); *Nastajanje slovenske državnosti* (1992); *Problemi konsolidacije demokracije* (1993); *Stranke in strankarstvo* (1994); *Interesna združenja in lobi-ranje* (1995); *Slovenski parlament - izkušnje in perspektive* (1996); *Demokracija - vladanje in uprava v Sloveniji* (1997); *Europeizacija slovenske politike* (1998).

¹² Samo v obdobju od leta 1989 do leta 2000 je objavilo 15 publikacij, med katerimi so bile štiri objave prispevkov mednarodnih konferenc v angleškem jeziku, dve od teh je izdal IPSA Committee of Legislative Specialists (Longley, Lawrence D. in Zajc, Drago, urednika, *The New Democratic Parliaments: The First Years*, 1998; Longley, Lawrence D., Attila, Ńgh in Zajc, Drago, uredniki, *Parliamentary Members and Leaders: The Delicate Balance*, 2000), eno Slovensko politološko društvo (Kropivnik, Samo, Lukšič, Igor; Zajc, Drago, uredniki, *Conflicts and Consensus: Pluralism and Neocorporatism in the New and Old Democracies*, 1997), eno publikacijo pa sta so-izdala Slovensko politološko društvo in komite IPSA za socio politični pluralizem (Bibič, Adolf in Graziano, Gigi, urednika, *Civil Society, Political Society, Democracy*, 1994).

Prav na točki spreminjanja odnosa do političnega pluralizma je bila slovenska politologija vpeta tudi v procese politične pluralizacije znotraj SFRJ. Na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta je v razmerju do jugoslovanskega strokovnega okolja stopala v latentne in končno tudi manifestne konflikte. Ti so se iztekli v izstop Slovenskega politološkega društva iz jugoslovanskega združenja za politične vede. V času intervencije JLA v Sloveniji so slovenski politologi razlagali dogajanja in uveljavljali samostojno slovensko politološko društvo na mednarodnih strokovnih srečanjih in v IPSA.¹³ V devetdesetih letih so se slovenski politologi ne le uveljavili v tej mednarodni strokovni organizaciji, temveč so začetne izkušnje opravljanja pomembnih vlog v njej še bolj razvili.¹⁴

Neposredno politično angažiranje politologov

V procesu politične pluralizacije in demokratizacije so se preoblikovala tudi vprašanja o razmerjih med politiko in politologijo - vprašanje neposredne politične angažiranosti politologov (poklicnih in akademskih), odnosa med izobraževalnim podsistemom in družbo, odnosa med raziskovalnim podsistemom in družbo oziroma političnim sistemom.

Na *kolektivni* ravni je bila eksplicitna politična angažiranost politologije na Slovenskem v osemdesetih letih in na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta dvajsetega stoletja manj izrazita kot v primeru nekaterih drugih družboslovnih strok z delnimi izjemami (kot npr. zgoraj omenjena aktivnost Slovenskega politološkega društva ob razpadu zvezne jugoslovanske države). V obdobju nove slovenske državnosti bi morda lahko šteli za specifične oblike politične angažiranosti prizadevanja Mirovnega inštituta za razvoj dialoške kulture v javnem prostoru med družbo in državo.¹⁵ Politologi v tej nevladni ustanovi v sodelovanju z raziskovalci drugih družboslovnih disciplin namreč odpirajo politično marginalizirane teme v javnem prostoru z organiziranjem predavanj, okroglih miz, seminarjev in z objavljanjem kritičnih publikacij na področjih različnih javnih politik. S tem izzivajo tudi pretežno osredotočenost javno financiranega jedra insitucionalizirane politologije na politične elite in politični sistem.

¹³ Izstopno izjavo s podpisom tedanjega predsednika Slovenskega politološkega društva so slovenski udeleženci (dr. Bibič, dr. Markič in dr. Bebler) predstavili na kongresu IPSA v Buenos Airesu v juliju 1991. Po navedbah prof. Beblerja so omenjeni predavali o osamosvojitvi Slovenije argentinski javnosti in slovenskim izseljencem. Prof. Bebler je ob tej priložnosti na podlagi uradnega pooblastila in prvega dopisa predsednika predsedstva RS in v sodelovanju s predsednikom Argentine prispeval tudi k vzpostavitvi diplomatskih stikov med novo neodvisno slovensko državo in Argentino.

¹⁴ Npr. sodelovanje dr. Adolfa Bibiča v vodenju IPSA Committee for Socio-Political Pluralism v "jugoslovanskem" obdobju in po osamosvojitvi Slovenije in Slovenskega politološkega društva ter novejšje sopredsedništvo dr. Draga Zajca v IPSA Committee of Legislative Specialists.

¹⁵ Med naslovi tovrstnih publikacij Mirovnega inštituta so npr. NATO - za in proti: državljanski priročnik; Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili; publikacije v zbirki Politike, kot npr. Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja; Romi brez državljanstva in/ali osebnih dokumentov v Sloveniji; Labirinti skrbi: Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko; Zasebnost na internetu; Evropski vratarji.

Sicer pa je vprašanje o *neposredni politični angažiranosti* v demokratičnem okolju postalo predvsem vprašanje, o katerem se odloča vsak posameznik (torej tudi politolog). Zaradi zgodovinske tradicije pa se je vsaj implicitno zastavila tudi dilema, kaj sodi v poučevanje znanstvene discipline. Pflersch (2000/2001: 28) opozarja, da v poučevanje znanstvene discipline ne sodi vse. Po njegovem mnenju se Machiavellijev "virtu", Bismarkova "umetnost" oziroma različne intuitivne veščine ne morejo poučevati v akademskih krogih. Tisto, kar politična znanost lahko ponuja, pa je svetovanje v obliki "če..potem". Presežek lahko hitro preraste v delo "za politiko" - "kdor živi za politiko, jo v *notranjem* smislu napravi za svojo življenjsko preokupacijo, bodisi uživa golo posedovanje oblasti, ki jo izvršuje, bodisi se njegovo notranje ravnotežje in samozavest napajata iz zavesti, da s služenjem nečemu *osmišlja* svoje življenje" (Weber v Adam, ur. 1992: 27-28). V Sloveniji je danes odgovor na omenjene dileme zajet v normativni ureditvi univerze kot avtonomne ustanove (tu velja prepoved delovanja političnih strank). Na Fakulteti za družbene vede se je sicer izrazil tudi v pritisku na posameznike, naj opustijo funkcije v politični stranki v času opravljanja vodstvenih vlog, vendar je vsebina predavanj (ta sicer potekajo v okviru sistemsko verificiranih študijskih programov) stvar akademske avtonomije učiteljev.

Na področju izobraževanja in raziskovanja so še vedno prav posebej izzivalna naslednja vprašanja: kakšne politološke poklice v družbeno in politično moderniziranem okolju naj izobražujemo; kako naj bodo koncipirane in financirane raziskave; komu naj bodo namenjeni njihovi raziskovalni rezultati; ali naj bodo oziroma v kolikšni meri in za koga naj bi bili rezultati politoloških raziskav neposredno uporabni?

Dileme izobraževanja politologov

Disciplinarna avtonomnost in/ ali interdisciplinarnost?

Politologija se je na Slovenskem razvijala v pomembni meri iz prava in politične filozofije in v tesnem stiku s sociologijo in komunikologijo. V težnji k avtonomnem razvoju je politologija čedalje bolj profilirala svoje področje izobraževanja in raziskovanja. Povezanost s sociologijo pa ostaja stalnica zlasti na področju poučevanja metodoloških in informatičnih predmetov ter deloma na raziskovalnem področju (predvsem v primerih zbiranja javnomnenjskih podatkov na reprezentativnih vzorcih za Slovenijo in občasnem sodelovanju s posameznimi raziskovalci pri skupnih projektih). Zgodnji transfer socioloških znanj na področju metodologije in empiričnega raziskovanja (še zlasti prek interdisciplinarnega sodelovanja pri izvajanju raziskav Slovensko javno mnenje in pri prvih večjih politoloških empiričnih raziskavah konec sedemdesetih in v osemdesetih letih dvajsetega stoletja) je prispeval k celostnemu razvoju politologije na Slovenskem v primerjavi s politologijo v drugih posocialističnih državah. V številnih od njih je namreč slednje še vedno pretežno v domeni sociologov, ki so bolj usposobljeni za empirično raziskovanje kot tamkajšnji politologi (o tem v Kaase, Sparschuh in Wenninger, uredniki, 2002).

Navkljub pozitivnim učinkom skupnega življenja politologije in drugih družboslovnih disciplin na Slovenskem (zlasti v okviru FSPN oziroma FDV) so politologi v procesu razvoja mlade discipline vse bolj ocenjevali, da je za razvoj politologije zelo pomembna tudi disciplinarna avtonomnost. Odtod je izvirala tudi težnja po bolj doslednem politološkem profiliranju. Na izobraževalnem področju se je ta težnja izrazila predvsem v razvoju policy analize in politološko obarvanih javnopravnih znanj za uporabo v javnem sektorju (študijska smer Analiza politik in javna uprava - APJU), hkrati pa se je ohranila tudi vpetost v teorijo, metodologijo in interdisciplinarnost (teoretsko analitska smer - TA). Politologi so tako v reformi na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta dvajsetega stoletja izpeljali temeljito prenovo programov, ki je vključevala mnoge nove politološke predmete in temeljito posodabljanje študijske literature.

Teoretskost in/ali praktičnost?

Doslej zadnja reforma študijskega programa politologije, ki je gradila med drugim tudi na ugotovitvah raziskave med diplomanti družbenopolitične smeri - DPS (Bibič, 1982), je izrazila težnjo k moderni uporabni politologiji in povečevanju pomena metodologije in raznolikih analitičnih znanj. Po skupnem fakultetnem reformskem modelu je tudi politologija pri prenovi študija sledila dvojni usmeritvi - a) razvoju novega modernega poklica politologa - strokovnjaka za strokovno in analitično delo na različnih področjih javne uprave, v političnih ustanovah, različnih javnih sistemih in analitičnih enotah (predvsem študijska smer Analiza politik in javna uprava) in b) razvoju študija s pretežno teoretskimi in metodološkimi vsebinami, namenjenimi predvsem študentom, ki se želijo zaposliti v akademski sferi na univerzi ali kaki drugi, podobno raziskovalno usmerjeni ustanovi (predvsem Teoretsko analitska smer).

Zanimivo je, da velika večina anketiranih diplomantov obeh smeri, navkljub različnim osnovnim smotrom obeh študijskih smeri, ocenjuje (v nadaljevanju predstavljamo podatke raziskav Fink Hafner in Boh 2002a ter 2003), da je *strokovna praksa* v času študija zelo koristna, saj se študenti prek prakse seznanjajo s praktičnim strokovnim delom in spoznavajo možne bodoče delodajalce. Sicer pa so ocene diplomantov dveh smeri o tem, kako so zadovoljni s svojim študijem in kako uporabna so na delovnem mestu znanja, ki so jih pridobili v času študija, različne. Čeprav so diplomanti TA relativno zadovoljni s študijem, pa pri tem ni mogoče spregledati njihove razdvojenosti med nadpovprečnim in podpovprečnim zadovoljstvom (manj je "srednjih" ocen). Na podlagi celote podatkov se zdi, da so diplomanti TA precej zadovoljni s širokim interdisciplinarnim znanjem, ki jim daje dobro podlago za nadaljnji študij, ni pa izrazito poklicno profiliran in je v delovnem okolju kot poklic zlahka zamenljiv s katerimkoli diplomiranim družboslovcem ali celo z nedružboslovcem!¹⁶ Pri zaposlovanju imajo, poleg že omenjenih težav, tudi to, da se zaposlujejo tudi na delovnih mestih, kjer je zahtevana nižja stopnja izobrazbe kot so jo dosegli. Kljub temu želijo še več teoretičnih znanj. Po

¹⁶ Pri tem posebej izstopa ocena diplomantov TA, da lahko njihovo delo opravlja kdorkoli z družboslovno izobrazbo (54,5%) ali celo kdorkoli z univerzitetno izobrazbo (45,5%) (Fink Hafner in Boh, 2002 in 2003).

ocenah diplomantov APJU je "njihova" študijska smer precej bolj poklicno profilirana, hkrati pa si zaradi izkušenj na delovnem mestu, kjer se srečujejo predvsem s pravniki in ekonomisti ter z reševanjem konkretnih družbenih oziroma javno političnih problemov, želijo še več posebnih znanj (npr. o Evropski uniji, dodatnih praktičnih upravljaljskih znanj, bogatejše znanje tujih jezikov).

Množičnost in/ali kakovost?

Reforma politoloških izobraževalnih programov in družbene spremembe so v devetdesetih letih prinesle tudi pomembne spremembe v interesu za politološki študij, in sicer predvsem za APJU. Zrasel je ne le obseg vpisanih rednih študentov, temveč tudi izrednih. V študijskem letu 2002/2003 je na smeri APJU vseh vpisanih v 1., 2., 3. ali 4. letnik rednega študija kar 379, na TA smeri pa 189. Poleg tega je v vse štiri letnike študija vpisanih še 103 izrednih študentov na smeri APJU in 101 na TA. Vpis na študijsko smer TA je v primerjavi z vpisom na smer APJU precej manjši, hkrati pa je na njej diplomiralo relativno malo študentov.¹⁷ Študij APJU je postal že tako množičen, da nekateri diplomanti že opozarjajo na negativne učinke takega študija.¹⁸ Učiteljski zbor se ni povečeval niti skladno s povečevanjem števila študentov obeh smeri niti skladno glede na povečevanje števila študentov po smereh - katedrah. Razmere v visokošolskem izobraževanju politologov v Sloveniji so v tem pogledu med najslabšimi v grozdu posocialističnih držav.¹⁹ Delo v majhnih skupinah na smeri APJU ni možno več niti v četrtem letniku pri predmetih, ki se izvajajo samo za študente omenjene smeri.²⁰

Podobno težnjo lahko opazimo tudi na magistrskem študiju, čeprav je ta po katedrah zelo neenakomerno razvit. V študijskem letu 2002/2003 je bilo na podiplomskem študiju na področjih, kjer ga organizirajo profesorji katedre APJU (policy analiza - evropski aspekti; javna uprava; ameriške in svetovne študije), v prvem in drugem letniku skupaj 125 študentov (vir: Samoevalvacijsko poročilo FDV za študijsko leto 2002/2003). Katedra TA doslej še ni razvila podiplomskega študija. Razvoj podiplomskega (magistrskega in doktorskega) študija na tem področju je tesno povezan z izzivi temeljitejšega razvoja teoretskega segmenta politologije v Sloveniji sploh.

¹⁷ Porast števila diplomantov analiziranih politoloških smeri je izrazit od leta 1997 naprej. Če je do leta 1997 na smeri APJU letno diplomiralo od 5 do 10 študentov, jih je v letih od vključno 1998 do 2002 letno diplomiralo od 22 do 44 letno - od vključno leta 1993 do 2002 pa skupaj 178. Na TA do vključno leta 1996 ni diplomiral nihče. Od vključno leta 1997 do vključno 2002 pa je letno število diplomantov od 1 do 11 - skupaj 38 od vključno leta 1993 do vključno 2002 (navedeni podatki so povzeti iz Samoevalvacijskega poročila FDV za študijsko leto 2002/2003). Do konca leta 2002 je na starih smereh (splošna smer in družbeno politična smer - DPS) in na novih smereh (TA in APJU) skupaj diplomiralo 337 študentov. Med vsemi diplomanti na primarnem področju politologije je še vedno več kot polovica diplomantov starih smeri.

¹⁸ V anketi med diplomanti politologije (Fink Hafner in Boh, 2002a) je 6,8% diplomantov APJU (5 of 73) množičnost študija navedlo kot problematično.

¹⁹ Po izračunih na podlagi podatkov v Klingemann, Kulesza in Legutke (2002:17) je razmerje med številom visokošolskih učiteljev in številom študentov v Sloveniji 1:81 (v Bolgariji 1:75 in na Madžarskem 1:80), v Latviji 1:54, na Poljskem 1:46, na Češkem 1:25, na Slovaškem 1:23, v Romuniji 1:17, v Litvi 1:10, v Estoniji 1:12.

²⁰ V študijskem letu 2002/2003 je bilo namreč samo v 4. letniku rednega APJU vpisanih 57 študentov (podatki Samoevalvacijskega poročila FDV za študijsko leto 2002/2003), v študijskem letu 2003/2004 pa je v podatkovni bazi spletnega referata vpisanih 72 študentov.

V celoti gledano se vsiljuje skrb o zniževanju kakovosti študija, kateri tudi novi način financiranja po sistemu "lump sum" (obseg financiranja glede na število študentov in število diplomantov) verjetno ne bo v podporo. Preobrazba visokošolskega študija v t.i. bolonjskem procesu bo verjetno utrdila tudi množični študij na magistrski ravni, ki bo izgubil znanstveni status in pridobil status "stopnje izobrazbe".

Pričakujemo lahko, da se bo problematika kakovosti študija zaostрила ob povečevanju tekmovalnosti med programi in visokošolskimi ustanovami znotraj Slovenije in mednarodno - slednje še zlasti ob vstopu v skupni evropski visokošolski prostor. Primerjalne prednosti in slabosti se bodo v novih okoliščinah izkristalizirale v vseh segmentih visokošolskega izobraževanja politologov: programskih, infrastrukturnih, študentskih in učiteljskih. Zdi se, da se politološka skupnost v Sloveniji s temi vprašanji še ne ukvarja sistematično.

Specializacija in / ali splošnost?

Visokošolsko izobraževanje (politologov) je že relativno dolgo v precepu, kako naj se odziva na potrebe družbenega okolja. Splošno izobraževanje ponuja prednosti temeljnih teoretičnih in metodoloških znanj, ki so relativno dolgotrajna, na delovnih mestih pa se politologi soočajo s potrebami po številnih specializiranih znanjih in veščinah. V anketi med diplomanti APJU in TA (Fink Hafner in Boh, 2002a) se je izkazalo, da ti v dodiplomskem študiju večinoma niso opazili odvečnih vsebin, izražajo pa izrecno potrebo po bolj vsestranskih znanjih (analitična, teoretična, praktična, jeziki) in še bolj specializiranih znanjih (upravljalška, vodstvena, politično marketinška ipd.). Anketirani vseh analiziranih smeri (APJU, TA in stare DPS) izrecno poudarjajo pomen in konkurenčne prednosti analitičnih in praktičnih političnih znanj, diplomanti posameznih smeri (zlasti APJU) pa omenjajo tudi večje potrebe po znanjih, ki pridobivajo poseben pomen v okoliščinah reforme javne uprave in javnega sektorja sploh ter v okoliščinah povezovanja Slovenije z EU. Zdi se, da se ob razvoju množičnega podiplomskega študija pozablja na različne druge oblike in vsebine izobraževanja po visokošolski diplomi, ki bi bile prilagojene potrebam vseživljenjskega učenja (politologov).

Raziskovanje: med slonokoščnim stolpom in servisom uporabniških interesov

Dediščina in nove okoliščine

Vpetost v socialistični politični sistem je politologijo omejevala s teoretičnim okvirom pa tudi samocenzuro pri empiričnem raziskovanju. Opisni empiricizem se ni ukvarjal s problemi disfunkcionalnosti (Djordjević, 1979: 15). Delni napredek je tako pomenilo že soočanje "norm in stvarnosti."²¹ Politična in ideološka resocializacija v osemdesetih letih, z opiranjem na nove politološke reference in prilagajanjem na liberalizirajoče se in demokratizirajoče se okolje, je v devetdesetih letih

²¹ Npr. empirični raziskovalni projekt, katerega rezultati so bili objavljeni pod naslovom *Delegatski sistem med normo in stvarnostjo* (uredil dr. Boštjan Markič).

omogočila razvoj številnih modernih politoloških podpodročij²² navkljub neugodnim težnjam v državnem financiranju raziskovalne dejavnosti.²³

Zavestna usmeritev v mednarodno primerjalno raziskovanje slovenskih političnih pojavov in procesov²⁴ obljublja razvoj originalnih politoloških prispevkov. Obogatil se je nabor raziskovalnih pristopov in metod. S sodelovanjem v mednarodnih projektih pa sta v slovensko politologijo izraziteje vstopila tudi a) "eklekticism" - sinergična uporaba več raziskovalnih pristopov in metod pri preučevanju političnih pojavov in procesov, ki je obča težnja v sodobni politologiji (Almond 2000: 89)²⁵ in b) transdisciplinarnost.

Pričakovana "družbena pomembnost" in uporabnost

Tako kot se je na področju izobraževanja v devetdesetih letih oblikovala težnja k profiliranju "uporabnega" poklica, se je na raziskovalnem področju vse bolj uveljavljal pritisk v smeri *družbene relevantnosti* in uporabne usmerjenosti raziskovanja.

Ta pritisk je usmerjen tako na temeljno državno financirano raziskovalno dejavnost, na raziskovanje, sofinancirano s strani neposrednih uporabnikov politoloških raziskav (aplikativne raziskave, ciljni raziskovalni projekti) kot tudi raziskovanje, ki ga podpira proračun Evropske unije. Politično opredeljene prioritete na ravni EU bodo vse bolj vplivale tudi na usmerjenost raziskovanja v Sloveniji. Razloga za to sta vsaj dva. Prvič, del slovenskega proračuna za znanost se prenaša na raven EU, ki v razpisih določa prioriteta raziskovalna področja in cilje. In drugič, Šesti okvirni program, ki se je ravnokar začel, spodbuja zelo velike mednarodne raziskovalne skupine pod vodstvom močnih raziskovalnih ustanov iz najrazvitejših držav EU. Evropsko financiranje v teh državah situiranih ustanov je pomembno dopolnjeno tudi z dodatnimi neevropskimi viri.

²² Npr. raziskovanje volitev, političnih strank, parlamenta, razmerij med zakonodajno in izvršno oblastjo, interesnih skupin, lobiranja in delovanja političnega sistema v Republiki Sloveniji pa tudi politične udeležbe različnih družbenih skupin (zlasti žensk).

²³ V devetdesetih letih je delež slovenskega proračuna za znanost padel z 1,7% na 1,4% (Slovenija v številkah, Urad za statistiko RS, Ljubljana 1999) navkljub parlamentarni resoluciji o njegovem povečevanju. Na področju politologije je (podobno kot na mnogih drugih področjih) to zmanjšanje sredstev prisililo polno zaposlene raziskovalce (t.i. "full-time") ali v premik v visokošolsko izobraževalno področje (nadomeščanje odhajajočih politologov starejše generacije) ali v iskanje zaposlitve izven univerzitetnega okolja. Trenutno verjetno v Sloveniji ni več kot le dveh, treh raziskovalcev, ki so zaposleni za nedoločen čas na politološkem raziskovalnem področju (glede na navedeno opredelitev tu niso všteti mladi raziskovalci in raziskovalci, zaposleni izrecno samo za obdobje izvajanja odobrenih evropskih projektov). V tem pogledu je politologija na Slovenskem v slabšem položaju kot v drugih posocialističnih državah, čeprav je, v celoti gledano, Slovenija po številu raziskovalcev na 1000 zaposlenih (per thousand of the labour force) med grozdom večine posocialističnih držav in grozdom razvitih držav sveta (Economic Survey of Europe, 2002, No.1, Chart 4.4.4, http://www.unece.org/ead/pub/021/021_4doc, 16.1.2004).

²⁴ Npr. projekti Centra za politološke raziskave na Fakulteti za družbene vede na področju mednarodno primerjalnega raziskovanja prehodov v demokracijo, predsedniških volitev, parlamentov in strankarskih aren ter longitudinalno raziskovanje parlamentarnih volitev in strankarske arene v Sloveniji ter projekti Mirovnega inštituta na področju rasizma, ksenofobije in političnega ekstremizma.

²⁵ Npr. evropski project Organizing for Enlargement (Center za politološke raziskave, FDV).

V Sloveniji so se z zgodovinskim zamikom začele oblikovati tudi potrebe po evalvacijskem raziskovanju za državne naročnike, so pa tudi niše civilnodružbenega, angažiranega raziskovanja na področju posamičnih javnih politik, deloma financirane tudi z zasebnimi viri iz tujine.²⁶

Raziskovalni dnevni red

"Dnevni red" politološkega raziskovanja je zelo odvisen od državnega financiranja (slovenskega, postopoma pa vse bolj tudi od evropskega) in dokazovanja "družbene relevantnosti" politologije. Poudarjanje uporabne naravnosti znanosti tako temeljnega raziskovanja kot tudi uporabnega raziskovanja (npr. t.i. ciljnih raziskovalnih projektov) sicer prispeva k razvoju novih razsežnosti in podpodročij politologije, hkrati pa v majhni raziskovalni skupnosti odteguje pozornost od "velike slike" in njene teoretizacije. Politologi v Sloveniji trenutno premalo kritično (samo)reflektirajo omenjene procese, njihove posledice za razvoj politologije kot celostne discipline na Slovenskem (zlasti z zornega kota relativno uravnoveženega razvoja osrednjih politoloških podpodročij) in vloge akademske ter širše profesionalne skupnosti pri tem.

Iz obrobne regije v drugo svetovno najvplivnejšo središčno regijo?

Jugoslovanstvo in slovenstvo

V številnih pogledih je bila slovenska politologija ob rojstvu in v fazi adolescence (iskanja avtonomne identitete) del jugoslovanske politološke skupnosti. Skupna navezanost na marksistično filozofijo in ideologijo samoupravnega pluralizma, ne pa tudi na t.i. "znanstveni komunizem", je bila vsaj sramežljivo reflektirana s pomisleki o tem, da je politologija "preveč normativistična", pestilo jo je pomanjkanje prave teorije, katero je nadomeščala "opisna teorija" (o tem Djordjević, 1979: 16). Ta je upravičevala ideološko obremenjeno razlikovanje med političnim vladanjem in samoupravljanjem, med političnim predstavništvom in delegatskim sistemom, med parlamentom in skupščino, med političnimi strankami in družbeno političnimi organizacijami, med političnim državljanom in samoupravljalcem. V zavesti slovenskih politologov je bilo sicer prisotno razumevanje politologije kot znanosti o moči in kratologiji (Bibič, 1976: 26), vendar vpeto v ideologijo osvoboditve delavskega razreda oziroma osvoboditve dela.²⁷ In vendar je bila politologija v Sloveniji tudi nacionalno obarvana vsaj po svojem raziskovalnem dnevnem redu, kjer se je izkazoval poseben interes za asociativne politične pojave, delovanje večravninskega političnega sistema in razmerja med republiško in zvezno ravnijo političnega

²⁶ Na teh področjih delujejo predvsem politologi v sodelovanju s predstavniki drugih strok v okviru Mirovnega inštituta v Ljubljani.

²⁷ Gigi Graziano (1997) navaja naslednji avtobiografski zapis prof. Bibiča: "Avtor, ki je bil v preteklosti preveč optimističen glede možnosti 'tretje poti', temelječe na samoupravljanju, in preveč pesimističen glede meja politične demokracije, temelječe na političnih strankah, še vedno verjame, da je koncept samoupravljanja vseboval zelo pomembno demokratično dimenzijo, še zlasti v participaciji na regionalno-lokalnih in funkcionalnih nivojih odločanja."

sistema. Dvoumno, srečno - nesrečno razmerje z nacionalno politiko v obdobju socializma je umestila politologijo na Slovenskem tudi v jugoslovanske politične konflikte - npr. ob izidu tematske številke Teorije in prakse Socializem in demokracija v šestdesetih letih in ob izteku osemdesetih let dvajsetega stoletja. Po osamosvojitvi Slovenije in krajši prekinitvi stikov s politologi v državah, ki so nastale po razpadu nekdanje Jugoslavije, so se ti akademski stiki pričeli obnavljati, vendar relativno obrobno in sporadično. Prvi znanilci tesnejšega sodelovanja so (sicer še vedno redki) bilateralni meddržavni projekti, pri katerih pa Slovenija vse bolj postaja most med območjem nekdanje Jugoslavije in Evropsko unijo v procesu vključevanja politologij teh držav v mednarodne strokovne in znanstvene povezave.

Evropeizacija in/ali globalizacija?

Čeprav mnogi podatki in družboslovne analize govorijo o globalizaciji kot vse večjem ekonomskem in socialnem povezovanju (množenje komunikacij prek državnih meja, povečevanje intenzivnosti teh komunikacij, potovanja ipd.), pa se pogosto zanemarja *regionalni pogled* na svetovno povezovanje. V primeru politologije je ta distinkcija zelo pomembna.

Analize akademskega politološkega sodelovanja (npr. Norris, 1997) so pokazale, da ti procesi prinašajo večje povezovanje in tudi večjo parcializacijo. Povezovanje se izraža v konvergenci metodoloških pristopov, skupnem dnevnem redu politoloških tem, rasti primerjalnega raziskovanja, internacionalizaciji publikacij, rasti števila publikacij, ki nastajajo kot rezultat mednarodnega sodelovanja politologov. Vzporedno se ohranjajo lokalizmi v oblikovanju dnevnega reda, tradiciji in kulturi politološkega poučevanja in raziskovanja. Zanimivo je, da svetovno uveljavljeni politologi, ki sicer kritično obravnavajo zapiranje Evropejcev in Američanov v svoje regionalne vrtičke, ne opazijo odsotnosti drugih regij. Od osemdesetih let naprej se tako sicer govori o "ameriškem" in "evropskem" pristopu in o potrebi po njunem dopolnjevanju, vendar se implicitno ohranja razumevanje politologije kot znanosti razvitega sveta, ki s svojimi dojemanji, pristopi in metodami raziskuje tudi politične pojave v drugih delih sveta - belih lisah tamkajšnje nerazvite ali šibko razvite politologije.

Ne nazadnje, znanstveni revialni tisk ostaja relativno zaprt v posamezne svetovne regije. Analiza Pippe Norris (1997: 28-29), ki je zajela *European Journal of Political Research*, *Political Studies in American Political Science Review* je pokazala, da te revije objavljajo predvsem članke politologov iz "svoje" regije (ali Evrope ali Amerike). Pri tem je zanimivo, da je odpor do internacionalizacije (gibanje deleža avtorjev z druge celine) bolj očiten v primeru APSR kot omenjenih dveh evropskih revij. Slednja namreč skoraj izključno objavlja samo članke avtorjev iz ZDA in Kanade. Navkljub lažji komunikaciji in kulturnim povezavam se zdi, da si evropski in ameriški politologi niso nič bližje, v metodološkem pogledu so po oceni Norris (1997: 32) morda celo dlje vsak sebi kot kdajkoli prej. V svetovnem merilu se še vedno v pomembni meri ohranja primat ameriške politologije.

Procesi ekonomskega, socialnega in političnega povezovanja Slovenije z EU pospešujejo regionalno povezovanje slovenske politološke znanosti in jo asimilirajo v intelektualno tradicijo "evropske" šole. Zdi se, da se na prehodu iz osemde-

tih v devetdeseta leta vzpostavljeni relativno diverzificirani stiki (ZDA, Japonska, Kanada, zahodnoevropske, skandinavske, nejugoslovanske posocialistične države in le v manjši meri tudi države na ozemlju nekdanje Jugoslavije) vse bolj opuščajo v korist evropskih povezav znotraj razširjajoče se EU. Rastoči multilaterizem slovenske politologije je torej vse bolj predvsem *multilaterizem znotraj relativno ozko geopolitično opredeljene Evrope!* Ali je to rezultat upravljanja (načina in virov financiranja ter vrednotenja), ki ga vodijo ekonomski in politični interesi, ali to je in ali naj to ostane zavestna usmeritev slovenskih politologov?

Mednarodno delovanje slovenskih politologov prinaša tudi dodatne nove probleme. Med njimi so tudi težave pri oblikovanju slovenskega strokovnega izrazoslovja o modernih političnih pojavih, saj so raziskovalci spodbujeni čimveč objavljati v tujini (pojav pretežnih objav dela slovenskih raziskovalcev v tujih jezikih in pomanjkanje istovrstnih del v slovenščini v devetdesetih letih). Zaradi tektonsko novih političnih pojavov v slovenskem okolju in le postopnem oblikovanju konsenzualnega razumevanja političnih pojavov in za slovenske razmere v veliki meri novega politološkega pojmovnega aparata, se na posameznih politoloških podpodročjih le počasi oblikujejo soglasja o ustreznem prevajanju temeljnih politoloških pojmov. Vzporedno se na tržišču pojavljajo tudi prevodi tuje politološke literature brez strokovnih konsultacij in upoštevanja že oblikovanih slovenskih strokovnih oziroma znanstvenih politoloških izrazov. Trenutno se zdi stanje prevajalstva najbolj izrazit kazalnik *relativno nizke stopnje razvitosti politološke znanstvene skupnosti kot delujoče profesionalne skupnosti*.

Zavetrje in vztrajnost samozaverovanosti

Za razliko od marsikaterere posocialistične države je politologija na Slovenskem v devetdesetih letih lahko gradila na nekajdesetletnih akademskih in strokovnih temeljih - navkljub vzponom in padcem v socialističnem obdobju. In za razliko od skoraj vseh posocialističnih držav je slovensko politologijo vse do nedavnega monopolno poosebljala le ena ustanova.²⁸ "Mehkejša" različica avtoritarnega socialističnega sistema ni proizvedla disidentov, ki bi po spremembi sistema "prinašali" politološko znanost "od zunaj".²⁹ Relativno večja odprtost na zahod že v času socializma in nacionalna obarvanost (v Jugoslaviji ni bilo centralno določenih programov in učbenikov tako kot v Sovjetski zvezi, kjer so moskovske učbenike prevajali v jezike narodov, živečih v njej)³⁰ sta omogočila samostojno prenovo izobraževalnih programov na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta.

²⁸ Po podatkih v Kaase, Sparschuh in Wenninger, ur. (2002: 207) v posocialističnih državah praviloma deluje več javnih akademskih ustanov na področju politologije, in sicer v Estoniji dve, na Poljskem deset, na Slovaškem šest, na Madžarskem in Češkem po pet, v Romuniji štiri, le v Latviji in v Sloveniji pa deluje po en oddelek za politične vede.

²⁹ Avtoritarno mikro okolje se je postopoma tudi liberaliziralo. Prav tako oblike in vsebine nadzora. Diktat sestankovanja (obvezna prisotnost na mnogoterih sestankih različnih organov) se je umaknil mehkejšim, bolj akademskim načinom preverjanja. Če so bili npr. mladi raziskovalci v avtoritarnih okoliščinah obravnavani kot administrativno osebje, ki je moralo z žigosanjem kartic potrjevati količinsko zadostno prisotnost na delovnem mestu, so v novih okoliščinah prevladali novi načini - akademska načela in projektni način raziskovalnega dela.

³⁰ O tej praksi poroča npr. Runcis v poglavju o razvoju politologije v Latviji v knjigi Klingemann, Kulesza in Legutke, ur. (2002).

Slovenski politologi se tako v začetku devetdesetih let niso udeleževali seminarjev ameriških profesorjev o tem, kaj politična znanost sploh je - kot npr. v Litvi (podrobneje o tem v Krupavičiuisovem poglavju v Klingemann, Kulesza in Legutke, ur., 2002). V Sloveniji ravno tako ne moremo govoriti o uvozu novih politoloških področij skupaj z ustanovitelskimi tujimi profesorji ali nekdanjimi disidenti - kot npr. v Latviji, Romuniji, Estoniji, na Češkem in Madžarskem (o tem v poglavjih o razvoju politologije v posameznih državah v Klingemann, Kulesza in Legutke, ur., 2002 in Kaase, Sparschuh, Wenninger, 2002). Politologijo so v mnoge posocialistične države pretežno "prinašali" profesorji iz Združenih držav Amerike, izjemoma pa tudi iz Evrope in Kanade (kot npr. v Romunijo). V Slovenijo je doslej prišlo relativno malo Fulbrightovih in drugih štipendistov (pretežno financiranih iz ameriških virov) - gostujočih profesorjev, ki pa so sodelovali pri izvedbi že prenovljenih politoloških programov.

In vendar lahko *deloma govorimo tudi o "uvozu"* novih politoloških znanj in razvojnih spodbud iz tujine v Slovenijo, in sicer npr. prek raziskovalnih in pedagoških gostovanj posameznih politologin oziroma politologov v tujini (različne evropske, ameriške in japonske štipendije), mreženjem raziskovalnih ustanov (npr. članstvo FDV v European Consortium for Political Research), mednarodnim mreženjem strokovnih združenj (npr. soustanovitev in članstvo v Central European Political Science Association), včlanjevanjem v različne evropske tematske mreže strokovnjakov in ustanov (npr. European Thematic Network in mreže po posameznih tematskih področjih).

Postopnost in previdnost pri reformi visokošolskega študija pa vendarle ni izpostavila slovenskih politologov neposredni mednarodni konkurenci za delovna mesta, kot se je npr. zgodilo v Estoniji, temveč je stopnjevala pritisk na visokošolske učitelje s habilitacijskimi kriteriji (objave v tujini, mednarodna odmevnost objavljenih del, izražena v navedbah v Social Science Citation Index in nekaterih drugih, bolj specializiranih registrih). Generacijska zamenjava, ki je potekala od začetka do sredine devetdesetih let, je deloma spremenila sestavo učiteljskega in raziskovalnega zbora. Če je bila ustanovitelska generacija primarno izobražena na področju prava, (politične) filozofije in pedagogike v Sloveniji, je nova generacija pretežno zaključila dodiplomski študij politologije (večinoma na FSPN / FDV) in je, kot se zdi, dolgoročno zasidrana v isti ustanovi. V okoliščinah monopolnega položaja osrednje politološke izobraževalne in raziskovalne ustanove skoraj ni strokovne migracije med ustanovami znotraj Slovenije, še vedno pa je zelo majhna tudi mednarodna mobilnost.

Vztrajno relativno revna mednarodna izmenjava študentov in profesorjev ter tradicija relativno zaprte kadrovske politike sta v zadnjih petnajstih letih omogočila ohranjanje "zavetrnega" položaja in primanjkljaj neposrednih mednarodno tekmovalnih profesionalnih izzivov. Zdi se, da bo reforma visokega šolstva v procesu prilagajanja izobraževalnim in raziskovalnim politikam EU vsaj deloma posegla tudi v opisana razmerja. Udobna domačijskost bo verjetno v prihodnje bolj izpostavljena vetrovom večje domače in mednarodne konkurence. Koliko bo reforma predvsem možnost za njeno ohranjanje, koliko pa predvsem priložnost za prenovno v korist kakovosti študija ne glede na "stroške" interesnih konfliktov, je še odprto vprašanje.

Nove tehnologije: priložnosti ali nevarnosti za ustvarjalnost, mednarodno uveljavitev in profesionalizacijo politologije?

Nove tehnologije prinašaja neslutene priložnosti za multilateralno izmenjavo informacij in za relativno poceni mednarodno sodelovanje. Seveda se te priložnosti odpirajo tistim družbam in tudi politološkim skupnostim, ki imajo materialne možnosti za to. Slovenija je med državami, kjer je trg z novimi tehnologijami med najhitreje rastočimi, delež prebivalstva, ki ima dostop do interneta pa je že precejšen in vsako leto raste.³¹ Tudi institucionalno mikro okolje politologije je ugodno, saj je npr. vodilna izobraževalna in raziskovalna ustanova na področju politologije v Sloveniji vodilna tudi glede na stopnjo uporabe novih tehnologij v pedagoškem procesu, ravno tako pa osebni dostopi do interneta že od sredine devetdesetih let sodijo med osnovno "opremo" raziskovalcev. Glede na to, da lahko o široki uporabi omrežne tehnologije na politoloških oddelkih v razvitih državah govorimo šele od začetka devetdesetih let dvajsetega stoletja naprej (Spang Bovey 1997: 35), lahko rečemo, da je slovenska politologija v tem pogledu trenutno *primerljiva z najbolj razvitimi*.

Relativno dober dostop do novih tehnologij omogoča pedagogom, raziskovalcem in tudi študentom dostop do mnogoterih informacij z množice različnih dostopnih točk. Množica politološko relevantnih podatkov in povezav je tako velika, da je skoraj neobvladljiva. V pomoč so elektronsko dostopni pregledi relevantnih povezav po posameznih vsebinskih področjih, izmed katerih nekateri obstajajo že dlje časa, vsak dan pa se jim pridružujejo tudi novi - individualni, institucionalni, profesionalni skupinski (različne raziskovalne skupine, politološka združenja itd.).

Ključni načini uporabe novih tehnologij so predvsem naslednji: elektronska pošta, konference, elektronske revije, elektronske knjige, dostop do knjižnic (iskanje po katalogih), informacijski strežniki³² (strokovne oglasne deske s pozivi za pisne prispevke na določene teme, z obvestili o konferencah, prostih delovnih mestih, novih računalniških orodjih), elektronska informacijska glasila (newsletter) raziskovalnih ustanov, strokovnih združenj ali skupin raziskovalcev po vsebinskih področjih (t.i. "mailing lists") s podatki o potekajočih raziskavah, novih knjigah in revijah ipd., podatkovne baze, besedilne baze, časopisi in revije v elektronski obliki.

³¹ Po podatkih raziskave Slovensko javno mnenje Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani je delež polnoletnih državljanov Slovenije, ki imajo dostop do interneta, zrasel od 2% leta 1996 do 33,2% leta 2002. Po podatkih iste longitudinalne raziskave je zgolj v enem letu delež tistih, ki uporabljajo internet večkrat dnevno, zrasel od 9,9% leta 2001 na 13,6% leta 2002, delež tistih, ki vsaj tedensko rabijo internet pa od 25,8% leta 2001 do 31,1% leta 2002. Borislav Jankovič, director Computer Associates (CA) for Central and Eastern Europe, ocenjuje, da je Slovenija med najhitreje rastočimi trgi za informacijsko tehnologijo v Evropi (intervju v Delu, 4.8.2003, str.8).

³² Npr. European Consortium for Political Research, International Political Science Association, American Political Science Association, European Political Science Network (primeri povezav so navedeni v virih ob koncu prispevka).

Po podatkih raziskave med študenti 2., 3. in 4. letnika politologije, smeri APJU in TA na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani (Fink-Hafner in Boh 2002b), je uporaba novih tehnologij normalna sestavina pedagoškega procesa. Po podatkih omejenе ankete praktično vsi (98,1%) študenti vsaj občasno uporabljajo internet. Najpogosteje dostopajo do interneta od doma (51,3%), četrtnina pa s Fakultete za družbene vede (25,7%). Večinoma iščejo podatke po spletu (57,2%) in uporabljajo elektronsko pošto (34,9%). Podatke iščejo največkrat za potrebe študija, in sicer: razne statistične informacije (25,3%), strokovna in znanstvena besedila (20,4%), stališča in programe ustanov (20,1%), zakone in druge pravne akte (15,2%) in poročila ustanov (9,7%). Uporaba interneta za iskanje študijske literature je zelo pomembna - 49,1% anketiranih je že kdaj iskalo knjige po tujih knjižnicah, 6,3% pa je že naročalo študijsko literaturo iz tujine prek interneta. Študenti zelo pogosto uporabljajo nove tehnologije tudi pri izdelavi seminarskih nalog. Internet pa ne omogoča zgolj dostopa do že zbranih podatkov, temveč ga študenti uporabljajo tudi kot sredstvo aktivnega zbiranja podatkov. 18,2% jih je npr. prek elektronske pošte že opravljalo intervjuje tudi za potrebe seminarskih nalog.

Nove tehnologije komuniciranja lahko v okoliščinah množičnega študija razumemo kot orodje, ki olajšuje osnovne informacijske procese, v manjši meri pa tudi delovne bilateralne stike med učitelji in študenti. Seveda pa uporaba teh orodij nikakor ne more nadomestiti niti kakovostnejšega osebnega pedagoškega stika med posameznimi učitelji in posameznimi študenti niti kakovostnejšega pedagoškega dela v majhnih skupinah. Ne nazadnje je komuniciranje prek interneta v pomembni meri razosebljeno in omogoča tudi neodgovorno uporabo novih tehnologij.³³

Po izjavah in ocenah študentov profesorji na FDV sicer praviloma priznavajo internet kot ustrezen vir informacij in sredstvo komuniciranja. 78,1% študentov je ocenilo, da profesorji na FDV praviloma spodbujajo uporabo interneta, 58,4% je že kdaj komuniciralo s profesorji prek elektronske pošte. In vendar imajo profesorji tudi zadržke. Četrtnina študentov (26,4%) je tako menila, da ga profesorji priznavajo kot ustrezen vir, 68,8% pa, da ga profesorji sicer dopuščajo, vendar hkrati zahtevajo tudi "preverjanje v knjigah". Previdnost profesorjev je bolj razumljiva, če upoštevamo tudi ocene študentov o koristnosti interneta in tem, koliko in kako se internet tudi *zlorablja*. Večina študentov (78,9%) vidi koristi interneta predvsem v dostopu do literature in ažurnih podatkov, vendar se tudi po njihovih izjavah *zlorablja* (zlasti pri izdelavi seminarskih nalog). Najpogostejše zlorabe so po mnenju anketirancev zlorabe avtorskih pravic (44,9%),³⁴ mnogo manj pa med negativnimi značilnostmi ali učinki uporabe interneta navajajo npr. zastarele, nezanesljive podatke (5,7%) in zaviranje samoiniciativnosti (2,7%). Neznosna lahkotnost "copy-paste", neznanstvena domačijskost in neprofesionalnost, ki hodita z roko v roki, govorijo v prid *dvojnosti, ki jo nova tehnologija prinaša*. Ali, kot pravi Spang Bovey (1997: 39), internet, ki ne pozna državnih meja, *pospešuje oboje - najboljše*

³³ O tem pričajo tudi primeri na študentski razpravni deski na domači strani FDV.

³⁴ Navkljub tej (samo)kritični oceni pa se vendarle zdi, da ne prepoznavajo vseh razsežnosti plagiarizma. Natančna opredelitev plagiarizma je objavljena pod naslovom *Plagiarism: What it Is and How to Recognize and Avoid It* in je dostopna na internetni strani, citirani ob koncu prispevka.

in najslabše v družbenem življenju. K temu lahko dodamo: in tudi v življenju politološke skupnosti.

Iz nedoletnosti v polnoletnost: med neenakomerno profesionalizacijo, "evropskimi skupnimi jedri" in mednarodno uveljavljeno kakovostjo?

Liberalizacija in demokratizacija na Slovenskem in oblikovanje neodvisne države so bistveno spremenile status in potenciale politologije na Slovenskem. Mednarodno sodelovanje, ki je bilo pred tem v pomembni meri upravljano v Beogradu (npr. udeležba na kongresih IPSA), je bilo olajšano in celo spodbujeno. Prvo obdobje obsežnejšega mednarodnega uveljavljanja slovenskih politologov je bilo obdobje pretežnega objavljana analiz razpada Jugoslavije in "slovenskega primera" prehoda v demokracijo (Fink Hafner, 2002b: 365-366). Drugo obdobje prispevanja mednarodno primerjalnih analiz in originalnih politoloških prispevkov je komaj v zametku. Osrednje razvojno vprašanje danes je, ali se bo *slovenska politologija zadovoljila s preходом iz stare obrobnosti v novo obrobnost?*

Vedno bogatejša, čeprav premalo enakomerna, vpetost v mednarodno mreženje politologov prinaša v slovensko okolje dodatne dejavnike profesionalizacije in standardizacije politologije na Slovenskem - predvsem prek večjega povezovanja z razvitimi evropskimi državami in tudi implicitnega pritiska po uvajanju "skupnih evropskih politoloških jeder" v vsebinskem in sistemskem pogledu. Kljub temu so številne *razsežnosti profesionalizacije slovenske politologije še ali v zelo začetni fazi razvoja ali pa so neutrjene in nihajo v kakovosti*. Pri tem mislimo na razvoj koherentnega znanja o temeljnih področjih te znanstvene discipline (še zlasti pa na razkorak med zaostankom teoretične politologije in razvojem empirično raziskovalno usmerjene politologije), izzivanje ustaljene tradicije akademske regrutacije, izobraževanje in certifikacije po priznanih standardih, polna (full-time) zaposlitev kvalificiranih učiteljev in raziskovalcev na področju, promocijo posameznikov po profesionalnih standardih (priznane publikacije in nagrade) na podlagi procesa vrednotenja in ocenjevanja, družbeno delovanje formalne strokovne organizacije, ki bi branila interese njenih članov, izboljševala status discipline in skrbela za pretok novih politoloških spoznanj na področja dela ustreznih ciljnih skupin oziroma javnosti, pa tudi na stopnjo izoblikovanosti profesionalne identitete politologov.

Spreminjanje nacionalnega družbenega okolja in njegovo osamosvajanje in nato povezovanje v novo evropsko regijo, preoblikovanje družbenih potreb v razmerju do znanosti, tehnološki napredek in opremljenost ter dosežena stopnja razvoja politologije omogočajo slovenski politologiji številne prednosti v primerjavi s politologijo v drugih posocialističnih državah in priložnosti za napredovanje v procesu profesionalizacije in doseganje odličnosti po mednarodno priznanih merilih. Vrednotenje dosežkov slovenske politologije (posameznikov, skupin in ustanov) pa, če naj bo strokovno ustrezno, ne more ostati več zgolj "interna zadeva" relativno zelo majhne politološke skupnosti v Sloveniji. Nedvomno lahko že danes govorimo o mednarodni primerljivosti le v primeru trenutne dostopnosti

novih tehnologij in s tem možnosti relativno poceni in učinkovitega domačega in mednarodnega komuniciranja. Delni napredek je očiten v zadnjih petnajstih letih tudi v prodornosti slovenskih raziskovalcev v mednarodne strokovne publikacije, mednarodne akademske mreže, vključevanju v evropske raziskovalne projekte in mednarodni odmevnosti objavljenih del.

Hkrati zgoraj omenjeni dejavniki vsebujejo tudi nevarnosti za nadaljnji razvoj politologije na Slovenskem. Na doseženi stopnji razvoja politologije in njene materialne podlage se te v prvi vrsti nahajajo v enostavnem sledenju gospodarskega in političnega povezovanja (nekritičnem evrocentризmu) in sprejemanju oziroma ohranjanju "kolonizatorske" prakse izkoriščanja "raziskovalnih sužnjev",³⁵ prevzemanju predvsem partnerskih, ne pa tudi koordinativnih vlog, podrejanje domačega raziskovalnega "dnevnega reda" raziskovalnim dnevnim redom tujih raziskovalcev, mednarodno povezovanje po politoloških podpodročjih oziroma raziskovalnih segmentih in zanemarjanje kritične (samo)refleksije slovenskih politologov o politologiji na Slovenskem kot celoti v novih okoliščinah. Prav kritična samorefleksija in mednarodna primerjava pa sta predpogoja za drugačno razvojno naravnost. Primeri izjemno razvitih politologij v majhnih državah (npr. na Nizozemskem, Norveškem in Finskem) kažejo, da so vrhunski politološki dosežki možni tudi v majhnih državah ob primernih domačih javnih politikah, mednarodni odprtosti in razviti profesionalni politični kulturi.

Zaključujem z nekaterimi vprašanji, s katerimi bi se morala slovenska politologija nemudoma soočiti: Kaj so/bodo slovenski prispevki v svetovno politološko skupnost? Katere bi morale biti strateške smeri mednarodnega politološkega povezovanja v svetovnem merilu? Kdaj in kako bomo mednarodno uveljavljena merila odličnosti sprejeli kot normalne sestavine profesionalnih politoloških standardov doma? Kaj lahko dobro ali celo bolje kot druge poučujemo na dodiplomski in podiplomski ravni ter to ponudimo študentom iz tujine? Kaj in kako ponujamo na raziskovalnem in izobraževalnem področju v materinem in kaj v tujih jezikih? Kaj je največji možni domet sedanje relativno zelo majhne slovenske politološke znanstvene skupnosti - ali ta obseg dopušča ustrezno notranjo specializacijo in s tem mednarodno tekmovalnost po posameznih politoloških podpodročjih? Kaj je v preobrazbi visokošolskega izobraževanja in znanstvenega raziskovanja odgovornost države in kaj odgovornost politologov in njihove profesionalne skupnosti?

LITERATURA

- Adam, Frane (1992): Pomen profesionalizacije politike v kontekstu modernizacije političnega sistema. V Frane Adam (ur.), *Politika kot poklic*, 7-18. Ljubljana: Krt.
- Almond, Gabriel A. (2000): *Political Science: The History of the Discipline*, v: Goodin in

³⁵ Izraz "research slave" so uporabili raziskovalci, ki so v posebni tematski številki revije *Replika* (madžarske družboslovne revije s podporo Soroseve fundacije) na temo "Colonization or Partnership?" leta 1996 kritično obravnavali izkoriščevalske prakse tujih raziskovalcev pri opravljanju empiričnih raziskav v posocialističnih držav. Nanaša se predvsem na izkoriščanje domačih raziskovalcev za zbiranje empiričnih podatkov za razmeroma majhno plačilo in objavljanje rezultatov raziskav brez ustrezne navedbe soavtorstva domačih raziskovalcev.

- Klingemann, urednika, op. cit., str. 50-96.
- Benko, Vlado (1970): Integracija socioloških, politoloških in novinarskih ved v univerzo, *Teorija in praksa*, let. 7, št. 11, str.1506-1511.
- von Beyme, Klaus (1997): Naveličanost nad politiko in politična znanost. *Teorija in praksa* 34(1): 119 - 128.
- Bibič, Adolf (1972): Položaj politične znanosti na Slovenskem. *Teorija in praksa* 9(4): 555 - 567.
- Bibič, Adolf (1975): Smotri politologije. *Teorija in praksa* 12(3): 218-233.
- Bibič, Adolf (1976): *Political Science: The Subject and the Substance*, v: *Political Science in Yugoslavia*, op. Cit., str. 23-32.
- Bibič, Adolf (1981): *Politična znanost v samoupravni družbi*, tipkopis - zbrani Bibičevi članki na temo politologije, objavljeni v obdobju 1979-1981 v *Naših temah*, *Teoriji in praksi*, *Politički misli*, *Sobotni prilogi Dela in Komunistu*, FSPN, Ljubljana
- Bibič, Adolf (1982): *Politologija in vloga politologov v naši družbi*. Raziskovalno poročilo, Ljubljana.
- Bibič, Adolf (1984): Nekaj odprtih vprašanj politologije na Slovenskem. *Teorija in praksa* 21(10): 1030 - 1034.
- Bibič, Adolf (1984): *Politična znanost 25 let kasneje*. *Teorija in praksa* 23 (12): 1401-1413.
- Bibič, Adolf (1994): *Political Science in Slovenia - The Impact of Political Democratization on the Discipline*. *Osterreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 23(4): 465 - 482.
- Bibič, Adolf (1996): *The Development of Political Science in Slovenia: Democratisation and Transformation of the Discipline*. *European Journal of Political Research* 29(4): 425-450.
- Fink Hafner, Danica (1993): *Policy analiza - perspektivno in dinamično področje pedagoškega in raziskovalnega dela*, *Teorija in praksa*, let. 30, št.1-2, str. 92-99.
- Fink Hafner, Danica (2002a): *Political Science in Slovenia*, v: *The State of Political Science in Central and Eastern Europe*, v: Klingemann, H., Kulesza, E., Legutke A., uredniki, *The State of Political Science in Central and Eastern Europe*, Sigma, Berlin, str. 275-300.
- Fink Hafner, Danica (2002b): *Political Science - Slovenia*, v: Kaase, M., Sparschuh, V., Wenninger, Agnieszka, uredniki, op. cit., str. 358 - 374.
- Fink Hafner, Danica (2002c): *Znanost "o" javnih politikah in "za" javne politike*. V Danica Fink Hafner in Damjan Lajh (ur.), *Analiza politik*, 7-28. Ljubljana: Založba FDV.
- Fink Hafner, Danica in Boh, Tomaž (2002a): *Raziskava med diplomanti politologije*, FDV, IDV - Center za politološke raziskave, Ljubljana.
- Fink Hafner, Danica in Boh, Tomaž (2002b): *Raba interneta med študenti politologije*, anketa, FDV, IDV - Center za politološke raziskave, Ljubljana.
- Fink Hafner, Danica in Boh, Tomaž (2003 - v tisku): *Politologija v Sloveniji: znanost in poklic*, zbornik prispevkov z letne konference v Portorožu, Slovensko politološko društvo, Ljubljana
- Goodin, Robert E. in Klingemann, Hans-Dieter, urednika (2000): *A New Handbook of Political Science*, Oxford University press, Oxford.
- Goodin, Robert E. in Klingemann, Hans-Dieter (2000): *Political Science: The Discipline*, v: Goodin in Klingemann, urednika, op. cit., str. 3-49.
- Herzog, Dietrich (1992): *Moderen poklicni politik*. v: Frane Adam (ur.), *Politika kot poklic*, 67-90. Ljubljana: Krt.
- Kaase, Max, Sparschuh, Vera, Wenninger, Agnieszka, uredniki (2002): *Tree Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe*. *Handbook of Economics, Political Science and Sociology*, Social Science Information Centre, Budapest
- Klingemann, Hans-Dieter, Kulesza, Ewa, Legutke, Annette (2002): *Political Science in the Countires of EU Enlargement*. v: Klingemann, H., Kulesza, E., Legutke A., uredniki, *The State of Political Science in Central and Eastern Europe*, Sigma, Berlin, str. 11-33.
- Norris, Pippa (1997): *Toward a More Cosmopolitan Political Science?*, *European Political*

- Journal of Political Research, let. 31, št. 1-2, str. 17-34.
- Pfletch, Frank (200/2001): Teaching Political Science: What? And How?, ECPR News, European Consortium for Political Research, University of Essex, Colchester, Winter 2000/2001, let. 12, št.1, str. 28-29.
- Political Science in Yugoslavia. Selected Works. (1979), Belgrade: Union of Political Science Associations of Yugoslavia.
- Rose, Richard (1990): Institutionalising Professional Political Science in Europe: A Dynamic Model, European Journal of Political Research, let. 18, št.5, str. 581-603.
- Spang Bowey, Nadia (1997): Political Science and Global Computer Networks, European Journal of Political Research, let. 31, št.1-2, str. 35-45.
- Weber, Max (1992): Politika kot poklic. V: Frane Adam (ur.), Politika kot poklic, 21-66. Ljubljana: Krt.
- Zajc, Drago (2003): The Role of Political Science in Slovenia - A Mere Survivor or an Active Participant in Democratization?, paper prepared for the Plenary Session PLI-222 The politics of Political Science: An Exploration into Conditions of Birth and Development, Survival and Revival, XIX. World Congress of IPSA, Durban, June 29 - July 4.

VIRI

- Benko, Vlado (1996): Začetne dileme in soočanja s politiko, v: Kramberger, Anton, urednik, op.cit., str. 23-25.
- FSPN, Visoka šola za politične vede 1961-1981 (1981), Ljubljana.
- Graziano, Gigi (1997): In memoriam. Adolf Bibič (1933-1996), v: Bibič, Adolf, Kaj je politika (posthumna objava), Založba FDV, Ljubljana
- Korošec, Tomo (1996): Ob 35-letnici FDV - poskus periodizacije, v: Kramberger, Anton, urednik, op.cit., str. 15-22.
- Kramberger, Anton, urednik, Slovenska država, družba in javnost. Zbornik ob 35-letnici Fakultete za družbene vede, Univerza v Ljubljani, prispevki z okrogle mize 27.-28. novembra 1996, Ljubljana.
- M.M. (verjetno Matjaž Maček) (1968): Slovensko politološko društvo, Teorija in praksa, št. 8-9, str. 1320-1321.
- Poročilo o delu Visoke šole za politične vede, Ljubljana (1962-1967): Ljubljana, oktober 1967.
- Vreg, France (1996): Med pravovernostjo in heterodoksnostjo, v: Kramberger, Anton, urednik, op.cit., str. 26-31.

Svetovni splet:

- American Political Science Association (APSA)
<http://www.ww2/dgsys.com/~apsa>
- European Consortium for Political Research (ECPR)
<http://www.essex.ac.uk/ECPR>
- European Political Science Network
<http://www.epsnet.org>
- International Political Science Association
<http://www.ipsa.ca>
- Plagiarism: What It Is and How to Recognize and Avoid It
<http://www.indiana.edu/~wts/wts/plagiarism.html>